

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ*

(Αποσπάσματα)

Βιβλίο πρώτο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου

Ὁ ἰσχυρότερος δὲν εἶναι ποτὲ τόσο ἰσχυρὸς ὥστε νὰ μένει πάντα κύριος, ἂν δὲν μεταβάλλει τὴν ἰσχύ του σὲ δικαίωμα καὶ τὴν ὑπακοὴν σὲ καθῆκον. Ἐκ τούτου προκύπτει τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου· δίκαιο ποὺ ἐπιφανειακὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ εἰρωνεία καὶ ποὺ στὴν πραγματικότητα ἔχει ἐδραιωθεῖ ὡς ἀρχή. Δὲν θὰ μᾶς ἐξηγήσουν ὅμως ποτὲ αὐτὴ τὴ λέξη; Ἡ ἰσχύς εἶναι μιὰ ὕλικὴ δύναμη· δὲν βλέπω καθόλου ποιὰν ἠθικὴ ἀξία μπορεῖ νὰ ἔχουν τὰ ἀποτελέσματά της. Τὸ νὰ ὑποκύπτει κανεὶς στὴ δύναμη εἶναι πράξις ἀνάγκης καὶ ὄχι θέλησης· τὸ πολὺ-πολὺ νὰ εἶναι πράξις φρόνησης. Ἐκ τούτου ποιὰν ἀποψη μπορεῖ νὰ εἶναι καθῆκον;

Ἄς δεχτοῦμε γιὰ μιὰ στιγμὴ αὐτὸ τὸ ὑποτιθέμενο δικαίωμα. Τότε τὸ μόνον ποὺ προκύπτει εἶναι, λέω, μιὰ ἀκατανόητη ἀσυναρτησία· διότι ἅμα τὸ δικαίωμα τὸ δημιουργεῖ ἢ ἰσχύς, τὸ ἀποτέλεσμα ἀλλάζει μαζὶ μὲ τὴν αἰτία· κάθε ἰσχύς ποὺ ὑπερνικᾷ τὴν πρώτη, τὴ διαδέχεται στὸ δικαίωμά της. Ἄμα μπορεῖς νὰ ἀπειθεῖς ἀτιμώρητα, τότε μπορεῖς νόμιμα· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἰσχυρότερος ἔχει πάντα δίκιο, τὸ θέμα ἀπλῶς καὶ μόνον εἶναι νὰ ἐνεργεῖς ἔτσι ὥστε νὰ εἶσαι ὁ ἰσχυρότερος. Ὅμως τί εἶναι ἓνα δικαίωμα ποὺ ἐκλείπει ὅταν παύει νὰ ὑπάρχει ἡ δύναμη; Ἄν πρέπει νὰ ὑπακούς μὲ τὴ βία, δὲν χρειάζεται νὰ ὑπακούς ἀπὸ καθῆκον· καὶ ἂν δὲν εἶσαι πιά ἐξαναγκασμένος νὰ ὑπακούς, δὲν εἶσαι πιά καὶ ὑποχρεωμένος. Βλέπουμε λοιπὸν πῶς ἡ λέξη *δίκαιο* δὲν προσθέτει τίποτα στὴν ἰσχύ, δὲν σημαίνει ἐδῶ τίποτα ἀπολύτως.

Νὰ ὑπακούετε στὴς δυνάμεις. Αὐτὸ πάει νὰ πεῖ: νὰ ὑποκύψετε στὴν ἰσχύ. Ἡ ἐντολὴ εἶναι καλὴ ἀλλὰ περιττὴ· ἀπαντᾷ πῶς δὲν θὰ παραβιαστεῖ ποτέ. Κάθε δύναμη ἐκ Θεοῦ, τὸ ὁμολογῶ. Ἀλλὰ καὶ κάθε ἀρρώστεια ἀπὸ τὸ Θεὸ προέρχεται. Μποροῦμε γι' αὐτὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἀπαγορεύεται νὰ φωνάξουμε τὸν γιατρό; Ἄν ἓνας ληστής μὲ πιάσει ξαφνικὰ μέσα στὸ δάσος, πρέπει μὲ τὴ βία νὰ τοῦ δώσω τὸ πουγγί μου· ἀλλὰ ὅταν μπορῶ νὰ τὸ κρύψω, μήπως

**Du Contrat Social*, 1762.

πρέπει κατὰ συνείδηση νὰ τὸ δώσω; Γιατὶ ἐπιτέλους τὸ πιστόλι ποὺ κρατᾶει εἶναι μιὰ δύναμη.

Ἄς συμφωνήσουμε λοιπὸν πὼς ἡ ἰσχὺς δὲν δημιουργεῖ δίκαιο, καὶ πὼς δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούουμε παρὰ μόνον στὶς νόμιμες δυνάμεις. Ἔτσι ἡ ἀρχικὴ μου ἐρώτηση ἐπανέρχεται πάντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Περὶ δουλείας

Ἐπειδὴ κανένας ἄνθρωπος δὲν ἔχει φυσικὴ ἀυθεντία πάνω στὸ συνάνθρωπό του, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἰσχὺς δὲν γεννᾷ κανένα δικαίωμα, βάση κάθε νόμιμης ἀυθεντίας ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους μένουν λοιπὸν οἱ συμβάσεις.

Ἄν ἓνας ἰδιώτης, λέει ὁ Grotius, μπορεῖ νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὴν ἐλευθερία του καὶ νὰ γίνῃ δοῦλος ἑνὸς κυρίου, γιατί δὲν θὰ μποροῦσε καὶ ἓνας ὀλόκληρος λαὸς νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὴ δική του καὶ νὰ γίνῃ ὑπήκοος ἑνὸς βασιλιᾶ; Ἐδῶ ὑπάρχουν πολλὲς διαφορούμενες λέξεις ποὺ θὰ χρειάζονταν ἐξήγηση· ἀλλὰ ἄς σταθοῦμε στὴ λέξη *ἀπαλλοτριώνω*. Ἀπαλλοτριώνω σημαίνει χαρίζω ἢ πουλῶ. Ὅμως ἓνας ἄνθρωπος ποὺ γίνεται μόνος του δοῦλος ἑνὸς ἄλλου δὲν χαρίζει τὸν ἑαυτό του· τὸν πουλάει γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ συντήρησή του. Ἀλλὰ ἓνας λαὸς γιατί νὰ πουλιέται; Πάει πολὺ νὰ ποῦμε ὅτι ἓνας βασιλιάς παρέχει στοὺς ὑπηκόους του τὰ μέσα τῆς συντήρησής τους· ἀντίθετα, προσπορίζεται τὰ δικά του ἀπ' αὐτούς. Καὶ κατὰ τὸν Rabelais ἓνας βασιλιάς δὲν εἶναι λιτοδίαιτος. Μήπως λοιπὸν οἱ ὑπήκοοι χαρίζουν τὴν ὑπόστασή τους, μὲ τὸν ὄρο ὅτι θὰ τοὺς πάρουν καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους; Τότε δὲν βλέπω τί τοὺς ἀπομένει νὰ κρατήσουν.

Θὰ ποῦν μερικοὶ ὅτι ὁ δεσπότης ἐξασφαλίζει στοὺς ὑπηκόους του τὴν ἐμφύλια γαλήνη. Ἔστω· ἀλλὰ τί κερδίζουν ἀπ' αὐτό, ὅταν οἱ πόλεμοι ποὺ τοὺς φέρνει ἢ φιλοδοξία του, ἢ ἀκόρεστη πλεονεξία του, οἱ ταλαιπωρίες ποὺ ὑφίστανται ἀπὸ τὰ ὄργανά του, τοὺς προξενοῦν μεγαλύτερες συμφορὲς ἀπ' ὅ,τι οἱ διχόνοιές τους; Τί κερδίζουν ἀπ' αὐτό, ὅταν ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ γαλήνη εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ δεινὰ τους; Καὶ στὰ δεσμοτήρια ζεῖ κανεὶς γαλήνια: μήπως αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ αἰσθάνεται καλὰ ἐκεῖ μέσα; Οἱ Ἕλληνες ποὺ ἦταν κλεισμένοι στὴ σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα ζοῦσαν γαλήνια, περιμένοντας νὰ ἔρθῃ ἡ σειρά τους νὰ τοὺς καταβροχθίσει.

Ὅταν λέμε πὼς ἓνας ἄνθρωπος δίνει τὸν ἑαυτό του δωρεάν, λέμε κάτι τὸ παράλογο καὶ τὸ ἀδιανόητο· μιὰ τέτοια πράξη εἶναι παράνομη καὶ ἄκυρη, μόνον καὶ μόνον γιατί αὐτὸς ποὺ τὴν κάνει δὲν ἔχει τὰ λογικά του. Ὅταν λέμε τὸ ἴδιο πράγμα γιὰ ἓναν ὀλόκληρο λαό, δεχόμαστε πὼς ὁ λαὸς αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρελοὺς· καὶ ἡ τρέλα δὲν δημιουργεῖ δίκαιο.

Ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμα κάποιος μπορεῖ νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὸν ἑαυτό του, δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὰ παιδιὰ του· αὐτὰ γενιοῦνται ἄνθρωποι καὶ ἐλεύθεροι. Ἡ ἐλευθερία τους τοὺς ἀνήκει καὶ κανεὶς — ἔξω ἀπ' αὐτὰ τὰ ἴδια —

δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὴ διαθέσει. Ὅσο νὰ φτάσουν τὰ παιδιά στὴν ἡλικία τοῦ λογικοῦ, ὁ πατέρας μπορεῖ νὰ ἀναλάβει γιὰ λογαριασμό τους συμβατικές ὑποχρεώσεις μὲ σκοπὸ τὴ διατροφή καὶ τὴν εὐζωία τους, ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ τὰ παραχωρήσει ἀνέκκλητα καὶ χωρὶς ὄρους. Γιατὶ μιὰ τέτοια δωρεὰ εἶναι ἀντίθετη πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς φύσης, καὶ ξεπερνάει τὰ πατρικὰ δικαιώματα. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν, γιὰ νὰ ἀποκτοῦσε νομιμότητα μιὰ αὐθαίρετη κυβέρνηση, ὁ λαὸς νὰ εἶχε τὴν πλήρη ἐλευθερία νὰ τὴν ἀποδέχεται ἢ νὰ τὴν ἀπορρίπτει: ἀλλὰ τότε ἡ κυβέρνηση αὐτὴ δὲν θὰ ἦταν πιά αὐθαίρετη.

Τὸ νὰ ἀπαρνηθεῖς τὴν ἐλευθερία σου ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἀπαρνιέσαι τὴν ἀνθρωπινὴ σου ιδιότητα. Τὰ δικαιώματα ποὺ ἰδιάζουν στὸν ἄνθρωπο, ἀκόμα καὶ τὰ καθήκοντά σου. Γιὰ ὅποιον ἀπαρνιέται τὰ πάντα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καμιὰ ἀποζημίωση. Μιὰ τέτοια ἀπάρνηση εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Καὶ τὸ νὰ ἀφαιρεῖς κάθε ἐλευθερία ἀπὸ τὴ βούλησή σου ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἀφαιρεῖς κάθε ἠθικὴ ἀξία ἀπὸ τὶς πράξεις σου. Τέλος ἢ συμφωνία μὲ τὴν ὁποία στὸ ἓνα μέρος ἀναγνωρίζεται ἀπόλυτη ἐξουσία, καὶ στὸ ἄλλο ἐπιβάλλεται ἀπεριόριστη ὑποταγή, ἀποτελεῖ μιὰ σύμβαση μὲ ἀδύνατο καὶ ἀντιφατικὸ περιεχόμενο. Δὲν εἶναι σαφὲς πὼς δὲν ἔχει κανεὶς τὴν παραμικρὴ ὑποχρέωση ἀπέναντι σ' ἐκεῖνον ἀπὸ τὸν ὁποῖο δικαιούται νὰ ἀπαιτήσῃ τὰ πάντα; Καὶ μονάχα τοῦτος ὁ ὅρος, δηλαδὴ ἡ δόση χωρὶς ἀντιπαροχή, χωρὶς ἀντάλλαγμα, δὲν συνεπάγεται τὴν ἀκυρότητα τῆς δικαιοπραξίας; Διότι, τί δικαίωμα θὰ εἶχε ὁ δοῦλος μου ἀπέναντί μου, ἀφοῦ ὅλα ὅσα ἔχει μοῦ ἀνήκουν, ἀφοῦ, καθὼς τὸ δικαίωμά του εἶναι δικό μου δικαίωμα, αὐτὸ τὸ δικαίωμά μου ἀπέναντι στὸν ἑαυτό μου εἶναι μιὰ λέξη δίχως κανένα νόημα;

.....

Ἔτσι, ἀπ' ὅποια πλευρὰ κι ἂν ἀντικρίσουμε τὰ πράγματα, τὸ δικαίωμα τῆς δουλείας εἶναι ἄκυρο, ὄχι μόνο γιατί εἶναι παράνομο ἀλλὰ καὶ γιατί εἶναι παράλογο καὶ δὲν σημαίνει τίποτα. Αὐτὲς οἱ λέξεις, δουλεία καὶ δικαίωμα, εἶναι ἀντιφατικές, ἢ μία αἶρει τὴν ἄλλη. Καὶ τὰ παρακάτω λόγια, εἴτε ἀπευθύνονται ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο σ' ἓναν ἄλλο, εἴτε ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο σ' ἓνα λαό, θὰ εἶναι πάντα ἔξω ἀπὸ κάθε λογικὴ: «Καταρτίζω μαζί σου μιὰ σύμβαση ὀλότελα σὲ βάρος σου καὶ ὀλότελα σὲ ὄφελός μου, ποῦ ἐγὼ θὰ τὴν τηρῶ ὅσο μοῦ ἀρέσει καὶ ἐσύ θὰ τὴν τηρεῖς ὅσο μοῦ ἀρέσει».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Τὸ κοινωνικὸ σύμφωνο

Κάνω τὴν ὑπόθεση πὼς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν φτάσει στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου τὰ ἐμπόδια ποὺ παρακωλύουν τὴ διατήρησή τους στὴ φυσικὴ κατάσταση ὑπερισχύουν, χάρις στὴν ἀντίστασή τους, ἀπέναντι στὶς δυνάμεις ποὺ κάθε ἄτομο μπορεῖ νὰ ἀφιερῶσει γιὰ νὰ παραμείνει σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Τότε αὐτὴ ἡ πρωτόγονη κατάσταση δὲν μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ ἄλλο· καὶ

τὸ ἀνθρώπινο γένος θὰ ἐξαφανιζόταν ἂν δὲν ἄλλαζε τὸν τρόπο πού ζεῖ.

Ἔτσι, καθὼς οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ δημιουργήσουν καινούριες δυνάμεις, ἀλλὰ μόνο νὰ ἐνώσουν καὶ νὰ κατευθύνουν ἐκεῖνες πού ὑπάρχουν, δὲν ἔχουν πιά ἄλλο μέσο γιὰ νὰ διατηρηθοῦν στὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ νὰ συγκροτήσουν, συσσωματώνοντάς τες, ἓνα σύνολο δυνάμεων πού νὰ μπορεῖ νὰ ὑπερνικήσει τὴν ἀντίσταση, νὰ τὶς βάλουν νὰ λειτουργήσουν μὲ τὴν ὄθηση ἐνὸς μόνο ἐλατηρίου, νὰ τὶς κάνουν νὰ ἐνεργοῦν ἀπὸ συμφώνου.

Αὐτὸ τὸ σύνολο δυνάμεων μόνο μὲ τὴ συνδρομὴ πολλῶν ἀνθρώπων μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ. Ἀλλὰ ἀφοῦ ἡ δύναμη καὶ ἡ ἐλευθερία κάθε ἀνθρώπου εἶναι τὰ πρωταρχικὰ ὄργανα γιὰ τὴ συντήρησή του, πῶς θὰ τὶς δεσμεύσει χωρὶς νὰ βλάψει τὸν ἑαυτό του καὶ χωρὶς νὰ παραμελήσει τὶς φροντίδες πού τοῦ ὀφείλει; Ἄν αὐτὴ ἡ δυσκολία μεταφερθεῖ στὸ θέμα μου, μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ τὴν ἀκόλουθη διατύπωση:

«Νὰ βρεθεῖ μιὰ μορφή συνεταιρισμοῦ (association) πού νὰ ὑπερασπίζεται καὶ νὰ προστατεύει μὲ ὅλη τὴν κοινὴ δύναμη τὸ πρόσωπο καὶ τὴν περιουσία τοῦ κάθε συνεταίρου (associé), καὶ χάρις στὴν ὁποία ὁ καθένας, μολονότι ἐνωμένος μὲ ὅλους, νὰ μὴν ὑπακούει παρὰ μόνο στὸν ἑαυτό του καὶ νὰ παραμένει τὸ ἴδιο ἐλεύθερος ὅσο καὶ πρὶν». Αὐτὸ εἶναι τὸ βασικὸ πρόβλημα, τοῦ ὁποίου τὴ λύση δίνει τὸ Κοινωνικὸ Συμβόλαιον.

Οἱ ὅροι αὐτοῦ τοῦ συμβολαίου εἶναι σὲ τέτοιο βαθμὸ προσδιορισμένοι ἀπὸ τὴ φύση τῆς δικαιοπραξίας, πού καὶ ἡ ἐλάχιστη τροποποίηση θὰ τοὺς καθιστοῦσε ἀβάσιμους καὶ ἀτελέσφορους· ἔτσι πού οἱ ὅροι αὐτοί, μολονότι δὲν διατυπώθηκαν ποτὲ ρητὰ, εἶναι παντοῦ οἱ ἴδιοι, παντοῦ γίνονται δεκτοὶ καὶ ἀναγνωρίζονται σιωπηρὰ, ἕως τὴ στιγμὴ πού, ἐφόσον παραβιαστεῖ τὸ κοινωνικὸ σύμφωνο (pacte), ὁ καθένας ἐπανέρχεται στὰ ἀρχικὰ του δικαιώματα καὶ ξαναπαίρνει τὴ φυσικὴ του ἐλευθερία, χάνοντας τὴ συμβατικὴ ἐλευθερία γιὰ τὴν ὁποία εἶχε ἀρνηθεῖ τὴν πρώτη.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὅροι, ὀρθὰ ἐννοούμενοι, ἀνάγονται σὲ ἓνα καὶ μόνο ὄρο: δηλαδὴ στὴν ὀλικὴ ἀπαλλοτρίωση κάθε συνεταίρου, καὶ ὅλων του τῶν δικαιωμάτων, ὑπὲρ ὅλης τῆς κοινότητας. Γιατί, πρῶτα-πρῶτα, ἀφοῦ ὁ καθένας δίνει ὀλόκληρο τὸν ἑαυτό του, αὐτὴ ἡ ρήτρα εἶναι ἰσότιμη γιὰ ὅλους· καὶ καθὼς ἡ ρήτρα εἶναι ἰσότιμη γιὰ ὅλους, κανεὶς δὲν ἔχει συμφέρον νὰ τὴν κάνει ἐπαχθὴ στοὺς ἄλλους.

Ἐξάλλου, ἀφοῦ ἡ ἀπαλλοτρίωση πραγματοποιεῖται ἀνεπιφύλακτα, ἡ ἐνωσις εἶναι ὅσο πιὸ τέλεια γίνεται, καὶ κανεὶς συνεταῖρος δὲν ἔχει πιά τίποτα νὰ ἀπαιτήσῃ: γιατί, ἂν ἔμεναν μερικὰ δικαιώματα στὰ ἐπιμέρους ἄτομα, καθὼς δὲν θὰ ὑπῆρχε κανένα πού νὰ εἶναι ἀνώτερο ἀπ' ὅλα καὶ νὰ μπορεῖ νὰ κρίνει ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ τὸ δημόσιο, τότε τὸ καθένα τους, ὄντας κατὰ κάποιον τρόπο κριτὴς τοῦ ἑαυτοῦ του, θὰ ἀξίωνε σὲ λίγο νὰ γίνῃ κριτὴς ὅλων τῶν ἄλλων. Ἔτσι ἡ φυσικὴ κατάσταση θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει καὶ ὁ συνεταιρισμὸς θὰ γινόταν ἀναγκαστικὰ τυραννικὸς ἢ μάταιος.

Τέλος, ἀφοῦ ὁ καθένας δίνει τὸν ἑαυτό του σὲ ὅλους, δὲν τὸν δίνει σὲ κα-

νέναν: καὶ καθὼς δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνας συνεταῖρος ποὺ νὰ μὴν ἀποκτοῦν ὅλοι πάνω του τὸ ἴδιο δικαίωμα ποὺ τοῦ παραχωροῦν πάνω στὸν ἑαυτὸ τους, ὅλοι κερδίζουν κάτι ἰσάξιο μ' ἐκεῖνο ποὺ χάνουν, καὶ ἐπιπλέον δύναμη γιὰ νὰ διατηρήσουν αὐτὸ ποὺ ἔχουν.

Ἄν λοιπὸν βγάλουμε ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύμφωνο ὅ,τι δὲν ἀποτελεῖ οὐσία του, θὰ βροῦμε ὅτι αὐτὸ συμπυκνώνεται σὲ τούτη τὴ διατύπωση: «Ὁ καθένας μας κάνει κοινὸ κτῆμα ὅλων τὸ πρόσωπό του καὶ ὅλη του τὴ δύναμη, ὑπὸ τὴν ὑπέρτατη διεύθυνση τῆς γενικῆς βούλησης· καὶ κάθε μέλος τὸ δεχόμαστε ἐνσωματώνοντάς το ὡς ἀδιαίρετο μέρος τοῦ ὅλου».

Μὲ τὴ δικαιοπραξία σύστασης τοῦ συνεταιρισμοῦ, παράγεται ἀμέσως, στὴ θέση τῶν ἐπιμέρους φυσικῶν προσώπων τῶν συμβαλλομένων, ἓνα συλλογικὸ νομικὸ πρόσωπο, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσάριθμα μέλη μὲ τοὺς ψήφους ποὺ ἔχει ἢ συνέλευση, καὶ τὸ ὁποῖο σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ δικαιοπραξία ἀποκτᾶ τὴν ἐνότητά του, τὸ κοινὸ του ἐγὼ, τὴ ζωὴ καὶ τὴ βούλησή του.

Αὐτὸ τὸ δημόσιο πρόσωπο, ποὺ συγκροτεῖται μὲ τὴν ἔνωση ὅλων τῶν ἄλλων, ὀνομαζόταν ἄλλοτε πόλις (*cité*)¹ καὶ σήμερα ὀνομάζεται πολιτεία (*république*) ἢ πολιτικὸ σῶμα (*corps politique*), ἐνῶ ἀπὸ τὰ μέλη του καλεῖται ἐπικράτεια (*État*)² ὅταν εἶναι παθητικὸ, κυρίαρχος (*souverain*)² ὅταν εἶναι ἐνεργητικὸ καὶ ἰσχὺς (*puissance*) ὅταν συγκρίνεται μὲ τὰ ὅμοιά του. Ὅσο γιὰ τοὺς συνεταίρους, αὐτοὶ παίρνουν συλλογικὰ τὸ ὄνομα λαὸς καὶ καλοῦνται ἰδιαίτερα πολῖτες (*citoyens*), ὡς συμμετέχοντες στὴν κυρίαρχη αὐθεντία καὶ ὑπῆκοοι (*sujets*), ὡς ὑποκείμενοι στοὺς νόμους τῆς ἐπικράτειας. Ἄλλὰ τοὺς ὅρους αὐτοὺς συχνὰ τοὺς συγχέουν καὶ παίρνουν τὸν ἓνα γιὰ τὸν ἄλλο· χρειάζεται λοιπὸν νὰ εἶναι κανεῖς σὲ θέση νὰ τοὺς ξεχωρίζει ὅταν χρησιμοποιοῦνται ἀκριβολογικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ

Ἡ κυριότητα ἐπὶ τῶν πραγμάτων

.....
Θὰ τελειώσω αὐτὸ τὸ κεφάλαιο καὶ μαζί αὐτὸ τὸ βιβλίο μὲ μιὰ παρατήρηση ποὺ πρέπει νὰ χρησιμεύσει ὡς βάση σὲ ὅλο τὸ κοινωνικὸ σύστημα· δηλαδὴ ὅτι τὸ θεμελιώδες σύμφωνο, ἀντὶ νὰ καταστρέφει τὴ φυσικὴ ἰσότητα, βάζει ἀπεναντίας στὴ θέση τῆς ὁποιας ὀργανικῆς ἀνισότητος, ποὺ ἡ φύση μπόρεσε νὰ παρεμβάλει ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, μιὰν ἠθικὴ καὶ νόμιμη ἰσότητα, καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄνισοι κατὰ τὴ ρώμη ἢ τὸ πνεῦμα, γίνονται ὅλοι ἴσοι μὲ τὴ σύμβαση καὶ τὸ δίκαιο.³

Βιβλίο δεύτερο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Τὸ ἀδιαίρετο τῆς κυριαρχίας

Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ποὺ ἡ κυριαρχία εἶναι ἀναπαλλοτρίωτη, εἶναι καὶ ἀδιαίρετη. Διότι ἢ βούληση ἢ εἶναι γενικὴ⁴ ἢ δὲν εἶναι· ἢ εἶναι βούληση τοῦ σώματος τοῦ λαοῦ ἢ μόνο ἑνὸς μέρους του. Στὴν πρώτη περίπτωση, αὐτὴ ἢ δηλωμένη βούληση εἶναι πράξις κυριαρχίας καὶ ἀποτελεῖ νόμο· στὴ δεύτερη περίπτωση, εἶναι μόνο μερικὴ βούληση ἢ πράξις πολιτειακοῦ ὄργανου καὶ ἀποτελεῖ τὸ πολὺ-πολὺ διάταγμα.

Ἄλλὰ οἱ πολιτικοὶ μας, μὴν μπορώντας νὰ διαιρέσουν τὴν κυριαρχία ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ της, τὴ διαιροῦν ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενό της: τὴ διαιροῦν σὲ ἰσχύ καὶ σὲ θέληση, σὲ νομοθετικὴ καὶ σὲ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία· σὲ δικαίωμα ἐπιβολῆς φορολογίας, ἀπονομῆς δικαιοσύνης καὶ διεξαγωγῆς πολέμου· σὲ ἐσωτερικὴ διοίκηση καὶ σὲ ἐξουσία διαπραγμάτευσης μὲ τὶς ξένες χῶρες. Ἄλλοτε συγχέουν ὅλα αὐτὰ τὰ μέρη καὶ ἄλλοτε τὰ χωρίζουν. Μεταβάλλουν τὸν κυρίαρχο σὲ ἓνα φανταστικὸ ὄν, ποὺ συγκροτεῖται ἀπὸ ἑτερόκλητα κομμάτια, σὰν νὰ ἐπλαθάν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ πολλὰ σώματα, ποὺ τὸ ἓνα νὰ ἔχει τὰ μάτια, τὸ ἄλλο τὰ μπράτσα, τὸ ἄλλο τὰ πόδια, καὶ τίποτα παραπάνω. Λένε πῶς οἱ θαυματοποιοὶ στὴν Ἰαπωνία κομματιάζουν ἓνα παιδί μπροστὰ στὰ μάτια τῶν θεατῶν, πετᾶνε στὸν ἀέρα ἓνα-ἓνα τὰ μέλη του, καὶ μετὰ κατεβάζουν ἀπὸ ψηλὰ τὸ παιδί ὀλοζώντανο καὶ ἀρτιμελές. Σχεδὸν ὅμοιες εἶναι καὶ οἱ ταχυδακτυλουργίαι τῶν πολιτικῶν μας: ἀφοῦ διαμελίσουν τὸ πολιτικὸ σῶμα μὲ μάγια ποὺ ταιριάζουν στὰ πανηγύρια, ξανασυνδέουν τὰ κομμάτια δὲν ξέρω κι ἐγὼ μὲ ποιὸν τρόπο.

Αὐτὴ ἡ πλάνη τους ὀφείλεται στὸ ὅτι δὲν ἔχουν ἀποκτήσει σαφὴ γνώση τῆς κυρίαρχης αὐθεντίας καὶ στὸ ὅτι ἔχουν ἐκλάβει ὡς τμήματα αὐτῆς τῆς αὐθεντίας πράγματα ποὺ εἶναι ἀπορροές της καὶ μόνο. Ἔτσι, λόγου χάρι, θεώρησαν πράξεις κυριαρχίας τὴν πράξις κήρυξης πολέμου καὶ τὴν πράξις σύναψης εἰρήνης· κάτι τέτοιο ὅμως δὲν συμβαίνει, ἀφοῦ, δεδομένου ὅτι ὅλες οἱ παραπάνω πράξεις δὲν εἶναι νόμος, ἀλλὰ μονάχα ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου, εἶναι ἰδιαίτερες πράξεις ποὺ ἐξειδικεύουν μιὰ περίπτωση προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ νόμο, ὅπως θὰ δοῦμε καθαρὰ ὅταν θὰ προσδιορίσουμε τὴν ἔννοια ποὺ δίνεται στὴ λέξις νόμος.

Ἄν παρακολουθήσουμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὶς ἄλλες διαιρέσεις, θὰ βροῦμε πῶς, κάθε φορὰ ποὺ νομίζουμε ὅτι βλέπουμε τὴν κυριαρχία μερισμένη, γελιόμαστε· πῶς τὰ δικαιώματα ποὺ ἐκλαμβάνουμε ὡς μέρη τῆς κυριαρχίας εἶναι ὅλα τους ὑποταγμένα σ' αὐτὴν καὶ προῦποθέτουν πάντα κάποιαν ὑπέριστα βούληση τῆς ὁποίας πραγματοποιοῦν ἀπλῶς τὴν ἐκτέλεση.

Δὲν γίνεται νὰ ποῦμε πόσο αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ἀκριβολογίας σκότισε τὰ συμπεράσματα τῶν συγγραφέων πολιτικοῦ δικαίου, ὅταν θέλησαν νὰ κρίνουν

τὰ ἀντίστοιχα δικαιώματα τῶν βασιλιάδων καὶ τῶν λαῶν μὲ βάση τις ἀρχές ποὺ εἶχαν θέσει. Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ δεῖ στὰ κεφάλαια III καὶ IV τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Grotius, πῶς ὁ σοφὸς αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ ὁ μεταφραστὴς τοῦ Barbeyrac μπερδεύονται καὶ τὰ χάνουν μέσα στὰ σοφίσματά τους, ἀπὸ φόβο μήπως ποῦν πάρα πολλὰ ἢ μήπως δὲν ποῦν ἀρκετὰ σύμφωνα μὲ τις ἀπόψεις τους, καὶ ἐνοχλήσουν τὰ συμφέροντα ποὺ εἶχαν νὰ συμφιλιώσουν. Ὁ Grotius, ποὺ ἦταν δυσαρεστημένος μὲ τὴν πατρίδα του καὶ κατέφυγε στὴ Γαλλία, θέλοντας νὰ ἀποκτήσει τὴν εὐνοία τοῦ Λουδοβίκου τοῦ ΙΓ', στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο τὸ βιβλίο του, δὲν παρέλειψε τίποτα καὶ ἔβαλε ὅλη του τὴν τέχνη γιὰ νὰ ἀπογυμνώσει τοὺς λαοὺς ἀπ' ὅλα τους τὰ δικαιώματα καὶ γιὰ νὰ περιβάλλει μ' αὐτὰ τοὺς βασιλιάδες. Ὁμοία ἐπίσης ἦταν καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Barbeyrac, ποὺ ἀφιέρωσε τὴ μετάφρασή του στὸ βασιλιά τῆς Ἀγγλίας Γεώργιο τὸν Α'. Κατὰ κακὴ τύχη ὅμως, ἡ ἐκθρόνιση τοῦ Ἰακώβου τοῦ Β', ποὺ ἐκεῖνος ὀνομάζει παραίτηση, τὸν ἀνάγκασε νὰ εἶναι ἐπιφυλακτικὸς, νὰ διαστρέφει, νὰ ὑπεκφεύγει, γιὰ νὰ μὴν παρουσιάσει τὸν Γουλιέλμο τῆς Ὁράγγης ὡς σφετεριστὴ. Ἄν αὐτοὶ οἱ δύο συγγραφεῖς εἶχαν υἱοθετήσει τις σωστὲς ἀρχές, ὅλες οἱ δυσκολίες θὰ ξεπερνιόνταν καὶ οἱ ἴδιοι θὰ ἦταν πάντα συνεπεῖς. Ἀλλὰ τότε δυστυχῶς θὰ εἶχαν πεῖ τὴν ἀλήθεια καὶ θὰ ζητοῦσαν τὴν εὐνοία τοῦ λαοῦ καὶ μόνο. Μὰ ἡ ἀλήθεια δὲν ὀδηγεῖ στὰ πλούτη καὶ ὁ λαὸς δὲν δίνει οὔτε θέσεις πρεσβευτῆ, οὔτε ἔδρες καθηγητῆ, οὔτε συντάξεις.

Βιβλίο τρίτο

Πρὶν μιλήσουμε γιὰ τις διάφορες μορφές κυβέρνησης, ἄς προσπαθήσουμε νὰ καθορίσουμε τὴν ἀκριβὴ ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα ἐξηγηθεῖ πολὺ καλά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

Ἡ κυβέρνηση γενικὰ

Προειδοποιῶ τὸν ἀναγνώστη πῶς αὐτὸ τὸ κεφάλαιο πρέπει νὰ διαβαστεῖ ἀργά, καὶ πῶς δὲν γνωρίζω τὴν τέχνη νὰ εἶμαι σαφὴς γιὰ ὅποιον δὲν θέλει νὰ εἶναι προσεκτικὸς.

Κάθε ἐλεύθερη πράξη ἔχει δύο αἰτίες ποὺ συμπράττουν στὴν παραγωγή της. Ἡ μία εἶναι πνευματικὴ: ἡ βούληση ποὺ ἀποφασίζει τὴν πράξη. Ἡ ἄλλη εἶναι σωματικὴ: ἡ δύναμη ποὺ τὴν ἐκτελεῖ. Ὄταν βαδίζω πρὸς ἕνα ἀντικείμενο, πρέπει πρῶτα-πρῶτα νὰ θέλω νὰ πάω ἐκεῖ ποὺ εἶναι· κατόπιν, πρέπει νὰ μὲ πᾶνε ἐκεῖ τὰ πόδια μου. Ἄν ἕνας παράλυτος θέλει νὰ τρέξει κι ἕνας ἄνθρωπος εὐκίνητος δὲν θέλει, θὰ μείνουν καὶ οἱ δύο στὴ θέση τους. Τὸ πολιτικὸ σῶμα ἔχει τὰ ἴδια ἐλατήρια: καὶ σ' αὐτὸ ἐπίσης διακρίνουμε τὴ δύναμη καὶ τὴ βούληση· τὴ δεύτερη μὲ τὸ ὄνομα *νομοθετικὴ ἐξουσία* καὶ τὴν πρώτη μὲ τὸ ὄνομα *ἐκτελεστικὴ ἐξουσία*. Τίποτα δὲν γίνεται ἢ δὲν πρέπει νὰ γίνεται χωρὶς τὴ σύμπραξή τους.

Είδαμε πώς ή νομοθετική εξουσία ανήκει στο λαό, και δεν μπορεί να ανήκει παρά μόνο σ' αυτόν. Από τις αρχές που έδραιώσαμε πιο πάνω είναι εύκολο να δοῦμε πώς, αντίθετα, ή εκτελεστική εξουσία δεν μπορεί να ανήκει στην ολότητα ως νομοθέτη ή κυρίαρχο, διότι αυτή ή εξουσία συνίσταται μόνο σε επιμέρους πράξεις που δεν αφορούν το νόμο, ούτε κατά συνέπεια τον κυρίαρχο, του οποίου όλες οί πράξεις δεν μπορεί παρά να είναι νόμοι.

Ἡ δημόσια ἰσχὺς χρειάζεται λοιπὸν ἕναν ἰδιαίτερο φορέα ἐνεργείας πὸν νὰ τὴ συγκεντρῶνει καὶ νὰ τὴ βάζει σὲ δράση σύμφωνα μὲ τὴς κατευθύνσεις τῆς γενικῆς βούλησης, πὸν νὰ χρησιμεύει γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῆς ἐπικράτειας μὲ τὸν κυρίαρχο, πὸν νὰ ἐκτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο στὸ δημόσιο αὐτὸ πὸν ἐκτελεῖ στὸν ἄνθρωπο ἢ ἔνωση τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Νὰ ποιὸς εἶναι ὁ λόγος πὸν τὴν ἐπικράτεια ἐμφανίζεται ἢ κυβέρνησις, πὸν ἄτοπα τὴ συγγέουν μὲ τὸν κυρίαρχο, τοῦ οποίου δὲν εἶναι παρά τὸ ἐκτελεστικὸ ὄργανο.

Τί εἶναι λοιπὸν ἢ κυβέρνησις; Ἐνα ἐνδιάμεσο σῶμα ἐγκαταστημένο ἀνάμεσα στοὺς ὑπηκόους καὶ τὸν κυρίαρχο γιὰ τὴν ἀμοιβαία τους ἀνταπόκριση, ἐπιφορτισμένο μὲ τὴν ἐκτέλεση τῶν νόμων καὶ τὴ διατήρησις τόσο τῆς ἀστικῆς (civile) ὅσο καὶ τῆς πολιτικῆς (politique) ἐλευθερίας.

Τὰ μέλη αὐτοῦ τοῦ σώματος καλοῦνται ἄρχοντες ἢ βασιλιάδες, δηλαδὴ *κυβερνήτες*⁶ καὶ ὁλόκληρο τὸ σῶμα ὀνομάζεται *ἡγεμόνας (prince)*⁶ ⁷. Ἔτσι, αὐτοὶ πὸν ἰσχυρίζονται πὸν ἢ πράξις μὲ τὴν ὁποία ἕνας λαὸς ὑποτάσσεται σὲ ἄρχηγὸς δὲν εἶναι συμβόλαιον, ἔχουν μεγάλο δίκιο. Πρόκειται καθαρὰ γιὰ τὴν ἐκτέλεση μιᾶς παραγγελίας, γιὰ μιὰν ὑπηρεσία, κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἄρχηγοί, ἄπλοὶ ὑπάλληλοι τοῦ κυρίαρχου, ἀσκοῦν στὸ ὄνομά του τὴν ἐξουσία πὸν τοὺς ἀνάθεσε καὶ τὴν ὁποία ὁ κυρίαρχος μπορεῖ νὰ περιορίσει, νὰ τροποποιήσῃ καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ ὅποτε θέλει, δεδομένου ὅτι ἢ ἀπαλλοτρίωσις ἑνὸς τέτοιου δικαιώματος εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ φύσις τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ ἀντίθετη μὲ τὸ σκοπὸ.

Ὄνομάζω λοιπὸν *κυβέρνησις*, ἢ ἀνώτατη διοίκησις, τὴ νόμιμη ἀσκηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, καὶ *ἡγεμόνα* ἢ λειτουργὸν (magistrat)⁷ τὸν ἄνθρωπο ἢ τὸ σῶμα πὸν ἔχει ἐπιφορτιστεῖ μὲ τὴ διοίκησις αὐτή.

Στὴν κυβέρνησις ἀκριβῶς βρίσκονται οἱ ἐνδιάμεσες δυνάμεις πὸν οἱ σχέσεις τους ἀποτελοῦν τὴ σχέση τοῦ ὅλου μὲ τὸ ὅλον, ἢ τοῦ κυρίαρχου μὲ τὴν ἐπικράτεια. Μποροῦμε νὰ παραστήσουμε τὴν τελευταία αὐτὴ σχέση μὲ τὴ σχέση πὸν ἔχουν οἱ ἄκροὶ ὅροι μιᾶς συνεχοῦς ἀναλογίας, ὅπου μέσος ἀναλογικὸς ὅρος εἶναι ἢ κυβέρνησις. Ἡ κυβέρνησις δέχεται ἀπὸ τὸν κυρίαρχο διαταγὰς πὸν τὴς δίνει στὸ λαὸ. Καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἢ ἐπικράτεια καλὰ ἰσορροπημένη, πρέπει, ὅταν ὅλα συνυπολογισθοῦν, τὸ γινόμενο τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τὸν ἑαυτὸ της νὰ ἰσοῦται μὲ τὸ γινόμενο τῶν πολιτῶν ἐπὶ τὸν ἑαυτὸ τους, οἱ ὁποῖοι ὅμως εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά κυρίαρχοι καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπῆκοοι.⁸

Ἐξάλλου, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀλλοιώσουμε κανέναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὅρους χωρὶς νὰ χαλάσουμε ἀμέσως τὴν ἀναλογία. Ἄν ὁ κυρίαρχος θέλει

να κυβερνήσει, ἢ ἂν ὁ λειτουργὸς θέλει νὰ κάνει νόμους, ἢ ἂν οἱ ὑπῆκοοι ἀρνοῦνται νὰ ὑπακούσουν, τότε ἡ ἀταξία διαδέχεται τὸν κανόνα, ἡ δύναμη καὶ ἡ βούλησις δὲν ἐνεργοῦν πιά ἀρμονικὰ καὶ ἡ διαλυμένη ἐπικράτεια πέφτει στὸ δεσποτισμὸ ἢ τὴν ἀναρχία. Τέλος, καθὼς σὲ κάθε σχέσιν ὑπάρχει ἓνας μόνον ἀναλογικὸς μέσος ὅρος, ἔτσι καὶ σὲ μιὰ ἐπικράτεια μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μιὰ μόνον καλὴ κυβέρνησις. Ὡστόσο, καθὼς χίλια-δύο περιστατικὰ μποροῦν νὰ ἀλλάξουν τὶς σχέσεις ἐνὸς λαοῦ, διαφορετικὲς κυβερνήσεις ὄχι μόνον μπορεῖ νὰ εἶναι καλὲς γιὰ διάφορους λαούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἴδιον λαὸν σὲ διάφορες ἐποχές.

.....

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Διαίρεσις τῶν κυβερνήσεων

Εἶδαμε στὸ προηγούμενον κεφάλαιον γιὰ τί διακρίνομε τὰ διάφορα εἶδη ἢ μορφὰς κυβερνήσεων μὲ βάση τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν ποὺ τὶς ἀποτελοῦν· ἀπομένει νὰ δοῦμε σὲ τοῦτο τὸ κεφάλαιον πῶς γίνεται αὐτὴ ἡ διαίρεσις.

Ὁ κυρίαρχος μπορεῖ, κατὰ πρῶτον λόγον, νὰ ἀναθέσει τὴν κυβέρνησιν σὲ ὅλον τὸν λαὸν ἢ στὸ μεγαλύτερον μέρος του, ἔτσι ποὺ νὰ ὑπάρχουν περισσότεροι πολῖτες λειτουργοὶ παρὰ πολῖτες ἀπλοὶ ἰδιῶτες. Σ' αὐτὴ τὴ μορφὴ κυβερνήσεως δίνουμε τὸ ὄνομα *δημοκρατία*.

Ἡ πάλιν ὁ κυρίαρχος μπορεῖ νὰ περιστείλει τὴν κυβέρνησιν σὲ λίγα χέρια, ἔτσι ποὺ νὰ ὑπάρχουν περισσότεροι ἀπλοὶ πολῖτες παρὰ λειτουργοὶ. Αὐτὴ ἡ μορφὴ κυβερνήσεως ὀνομάζεται *ἀριστοκρατία*.

Τέλος μπορεῖ νὰ συγκεντρώσει ὅλη τὴν κυβέρνησιν στὰ χέρια ἐνὸς μοναδικοῦ λειτουργοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔλκουν τὴν ἐξουσίαν τους. Αὐτὴ ἡ μορφὴ εἶναι ἡ πιὸ συνηθισμένη καὶ λέγεται *μοναρχία* ἢ βασιλεία.

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πῶς ὅλες αὐτὲς οἱ μορφὰς, ἢ τουλάχιστον οἱ δύο πρῶτες, ἐπιδέχονται ἀξιομοιώσεις καὶ μάλιστα ἔχουν μιὰν ἀρκετὰ μεγάλη εὐρύτητα. Γιατί ἡ δημοκρατία μπορεῖ νὰ περιλάβει ὅλον τὸν λαόν, ἢ νὰ περισταλεῖ ὡς τὸ μισό του. Ἡ ἀριστοκρατία, μὲ τὴν σειράν της, μπορεῖ ἀπὸ τὸ μισό τοῦ λαοῦ νὰ περισταλεῖ ἀπεριόριστα ὡς τὸν πιὸ μικρὸν ἀριθμόν. Ἡ βασιλεία, πάλιν, ἐπιδέχεται κάποιο μοῖρασμα. Ἡ Σπάρτη, μὲ βάση τοὺς νόμους της, εἶχε διαρκῶς δύο βασιλιάδες· καὶ στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἔχουμε δεῖ νὰ ὑπάρχουν ταυτόχρονα μέχρι ὀκτὼ αὐτοκράτορες, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ αὐτοκρατορία εἶχε διαλυθεῖ. Ἐτσι ὑπάρχει ἓνα σημεῖον ὅπου κάθε μορφὴ συνταυτίζεται μὲ τὴν ἐπόμενη, καὶ βλέπουμε ὅτι, κάτω ἀπὸ τὶς τρεῖς καὶ μόνον αὐτὲς ὀνομασίαι, ἡ κυβέρνησις μπορεῖ πραγματικὰ νὰ πάρει τόσες διαφορετικὲς μορφὰς ὅσους πολῖτες ἔχει καὶ ἡ ἐπικράτεια.

Ἄκόμην περισσότερο: ἐπειδὴ ἡ ἴδια κυβέρνησις μπορεῖ, ἀπὸ ὀρισμένους ἀποψεις, νὰ ὑποδιαιρεθεῖ σὲ ἄλλα τμήματα, ποὺ τὸ καθένα τους νὰ διοικεῖται

κατὰ διαφορετικὸ τρόπο, εἶναι δυνατὸ ἀπ' αὐτὲς τὶς τρεῖς συνδυασμένες μορφές νὰ προκύψουν ἓνα πλῆθος μικτὲς μορφές, ποὺ ἡ καθεμιὰ τους εἶναι πολλαπλασιάσιμη μὲ ὅλες τὶς ἀπλὲς μορφές.

Σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς ὑπῆρξαν πολλὲς ἀντιγνώμεις σχετικὰ μὲ τὴν καλύτερη μορφή κυβέρνησης. Κανένας ὅμως δὲν λογάρισε πῶς ἡ καθεμιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἡ καλύτερη σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ ἡ χειρότερη σὲ ἄλλες.

Ἄν λοιπόν, στὶς διάφορες ἐπικράτειες, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνώτατων λειτουργῶν πρέπει νὰ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν πολιτῶν, τότε τὸ συμπέρασμα ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι πῶς, γενικά, ἡ δημοκρατικὴ κυβέρνηση ἀρμόζει στὶς μικρὲς ἐπικράτειες, ἡ ἀριστοκρατικὴ στὶς μέτριες καὶ ἡ μοναρχικὴ στὶς μεγάλες. Αὐτὸς ὁ κανόνας ἀπορρέει κατευθείαν ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀρχή.⁹ Ἄλλὰ πῶς νὰ ὑπολογίσουμε τὸ πλῆθος τῶν περιστατικῶν ποὺ μποροῦν νὰ παρουσιάσουν ἐξαιρέσεις;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Ἡ Δημοκρατία

Ὁ δημιουργὸς τοῦ νόμου ξέρει καλύτερα ἀπὸ τὸν καθένα πῶς ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐκτελεστεῖ καὶ νὰ ἐρμηνευτεῖ. Φαίνεται λοιπόν ὅτι δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γίνεи καλύτερο πολίτευμα ἀπὸ ἐκεῖνο ὅπου ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία εἶναι συναρμοσμένη μὲ τὴ νομοθετικὴ. Ἄλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ καθιστᾷ μιὰ τέτοια κυβέρνηση ἀνεπαρκῆ ἀπὸ ὀρισμένες ἀπόψεις: ἐπειδὴ τὰ πράγματα ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ξεχωρισμένα δὲν εἶναι, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἡγεμόνας καὶ ὁ κυρίαρχος εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο, δὲν σχηματίζουν, μποροῦμε νὰ ποῦμε, παρὰ μιὰ κυβέρνηση δίχως κυβέρνηση.

Δὲν εἶναι καλὸ νὰ ἐκτελεῖ τοὺς νόμους αὐτὸς ποὺ τοὺς δημιουργεῖ, οὔτε εἶναι καλὸ τὸ σῶμα τοῦ λαοῦ νὰ ἀποσπᾷ τὴν προσοχὴ του ἀπὸ τὶς γενικὲς βλέψεις καὶ νὰ τὴ στρέφει στὰ ἐπιμέρους θέματα. Τίποτα δὲν εἶναι πῶς ἐπικίνδυνο ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων στὰ δημόσια πράγματα. Ἄκόμα καὶ ἡ ἰδιοτελὴς χρῆση τῶν νόμων ἀπὸ τὴν κυβέρνηση εἶναι μικρότερο κακὸ ἀπὸ τὴ διαφθορὰ τοῦ νομοθέτη, συνέπεια ἀναπόφευκτη τῶν ἐπιμέρους βλέψεων. Γιατὶ τότε ἡ ἐπικράτεια ἀλλοιώνεται στὴν ὑπόστασή της καὶ κάθε μεταρρύθμιση γίνεται ἀδύνατη. Ἐνας λαὸς ποὺ δὲν θὰ ἔκανε ποτὲ κακὴ χρῆση τῆς κυβέρνησης, δὲν θὰ ἔκανε κακὴ χρῆση οὔτε καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας· ἓνας λαὸς ποὺ θὰ κυβερνοῦσε πάντα καλὰ δὲν θὰ εἶχε ποτὲ ἀνάγκη νὰ τὸν κυβερνοῦν.

Μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασία τοῦ ὄρου, ἀληθινὴ δημοκρατία δὲν ὑπῆρξε ποτέ, κι οὔτε ποτὲ θὰ ὑπάρξει. Τὸ νὰ κυβερνοῦν οἱ πολλοὶ καὶ νὰ κυβερνιοῦνται οἱ λίγοι εἶναι ἀντίθετο μὲ τὴ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων. Δὲν μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι ὁ λαὸς θὰ μένει ἀδιάκοπα συναθροισμένος γιὰ νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὶς δημόσιες ὑποθέσεις. Καὶ βλέπουμε εὐκόλα πῶς δὲν γίνεται

νά συγκροτηθοῦν ἐπιτροπές στὶς ὁποῖες νά ἀνατεθεῖ ἡ σχετικὴ ἐντολή, χωρὶς ν' ἀλλάξει ἡ μορφή τῆς διοίκησης.

Πραγματικά, πιστεύω πὼς μπορῶ νά θέσω ὡς ἀρχὴ τὸ ἀκόλουθο: ὅταν οἱ λειτουργίες τῆς κυβέρνησης κατανέμονται σὲ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ὄργανα, τὰ πῶς ὀλιγομελῆ ἀπ' αὐτὰ ἀποκτοῦν ἀργὰ ἢ γρήγορα τὴ μεγαλύτερη ἀθηντία· καὶ μόνο ἡ εὐκολία ποὺ ἔχουν νά διεκπεραιῶνουν τὶς ὑποθέσεις τὰ φέρνει ἀναπόφευκτα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Κι ἔπειτα, πόσα πράγματα, ποὺ εἶναι δύσκολο νά συμπέσουν, δὲν προϋποθέτει τούτη ἡ κυβέρνηση! Πρῶτο, μιὰ πολὺ μικρὴ ἐπικράτεια, ὅπου ὁ λαὸς νά μπορεῖ εὐκόλα νά συναθροίζεται, καὶ ὅπου κάθε πολίτης νά μπορεῖ νά γνωρίζει ὅλους τοὺς ἄλλους. Δεύτερο, μιὰ μεγάλη ἀπλότητα στὰ ἥθη, ποὺ ἀποτρέπει τὴ συσσώρευση ὑποθέσεων καὶ τὶς πολύπλοκες συζητήσεις. Κατόπι, σημαντικὴ ἰσότητα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς κοινωνικῆς θέσης καὶ τῆς περιουσίας, γιατί χωρὶς αὐτὴν δὲν θὰ μπορεῖ νά ὑπάρξει γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ ἰσότητα στὰ δικαιώματα καὶ στὴν ἀθηντία. Τέλος, λίγη ἢ καὶ καθόλου πολυτέλεια, διότι ἡ πολυτέλεια ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πλοῦτου ἢ κάνει τὸν πλοῦτο ἀπαραίτητο· διαφθείρει συνάμα τὸν πλούσιο καὶ τὸ φτωχό, τὸν ἓνα γιατί κατέχει τὰ πλούτη καὶ τὸν ἄλλο γιατί τὰ ἐποφθαλμιᾷ· παραδίδει τὴν πατρίδα στὴ μαλθακότητα καὶ τὴ ματαιοδοξία· παίρνει ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια ὅλους τῆς τοὺς πολίτες γιὰ νά ὑποδουλώσει τὸν ἓνα στὸν ἄλλον καὶ ὅλους μαζί στὴν κρατούσα γνώμη.

Νά γιατί ἓνας διάσημος συγγραφέας¹⁰ ἔθεσε ὡς ἀρχὴ τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας τὴν ἀρετὴ, δεδομένου ὅτι χωρὶς τὴν ἀρετὴ ὅλες αὐτὲς οἱ προϋποθέσεις δὲν μποροῦν νά ἐξακολουθήσουν νά ὑπάρχουν· ἀλλὰ τὸ ὠραῖο αὐτὸ μυαλό, ἐπειδὴ δὲν ἔκανε τὶς ἀναγκαῖες διακρίσεις, ὑστερεῖ συχνὰ σὲ ἀκρίβεια, κάποτε σὲ σαφήνεια, καὶ δὲν βλέπει πὼς ἀφοῦ ἡ ὑπέρτατη ἀθηντία εἶναι παντοῦ ἢ ἴδια, ἢ παραπάνω ἀρχὴ πρέπει λίγο-πολὺ νά ἰσχύει σὲ κάθε καλὰ συγκροτημένη ἐπικράτεια ἀνάλογα, βέβαια, μὲ τὴ μορφή τῆς κυβέρνησης.

Ἄς προσθέσουμε πὼς δὲν ὑπάρχει κυβέρνηση ποὺ νά εἶναι τόσο ἐπιδεκτικὴ στοὺς ἐμφύλιους πολέμους καὶ τὶς ἐσωτερικὲς ἀναταραχὲς ὅσο ἡ δημοκρατικὴ ἢ λαοκρατικὴ (populaire) κυβέρνηση. Γιατί δὲν ὑπάρχει καμιὰ κυβέρνηση ποὺ νά ἔχει τόσο ἰσχυρὴ καὶ συνεχὴ τάση νά ἀλλάζει μορφή, οὔτε ποὺ νά ἀπαιτεῖ περισσότερὴ ἐπαγρύπνηση καὶ θάρρος γιὰ νά κρατήσῃ τὴ δική της. Σ' αὐτὸ προπαντὸς τὸ πολίτευμα πρέπει ὁ πολίτης νά εἶναι ὀπλισμένος μὲ δύναμη καὶ σταθερότητα καὶ νά λέει κάθε μέρα τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὰ κατάβαθα τῆς καρδιάς αὐτὸ ποὺ ἔλεγε ἓνας ἐνάρετος Παλατίνος¹¹ στὴ Δίαιτα τῆς Πολωνίας: *Malo periculosam libertatem quam quietum servitium* [Προτιμῶ τὴν ἐπικίνδυνη ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἡσυχὴ σκλαβιά].

Ἐὰν ὑπῆρχε ἓνας λαὸς ἀπὸ θεοῦς, θὰ κυβερνιόταν δημοκρατικά. Μιὰ κυβέρνηση τόσο τέλεια δὲν ταιριάζει σὲ ἀνθρώπους.

Σημειώσεις

1. Το ἀληθινὸ νόημα αὐτῆς τῆς λέξης ἔχει σχεδὸν ἐντελῶς ἐξαφανιστεῖ στους νεώτερους: οἱ περισσότεροὶ παίρνουν γιὰ πόλη (cité) τὸ ἄστυ (ville) καὶ γιὰ πολίτη (citoyen) τὸν ἀστὸ (bourgeois). Δὲν ξέρουν πῶς τὸ ἄστυ τὸ κάνουν τὰ σπίτια ἐνῶ τὴν πόλη τὴν κάνουν οἱ πολῖτες. Τὸ ἴδιο αὐτὸ λάθος, παλαιότερα, κόστισε ἀκριβὰ στους Καρχηδόνιους. Δὲν διάβασα νὰ δόθηκε ποτὲ ὁ τίτλος τοῦ *civēs* στους ὑπήκοους κάποιου ἡγεμόνα, οὔτε κὰν στους Μακεδόνες στὰ ἀρχαῖα χρόνια, οὔτε καὶ σήμερα στους Ἑγγλους, μολονότι βρίσκονται πιὸ κοντὰ στὴν ἐλευθερία ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Μόνο οἱ Γάλλοι ὀνομάζονται ἐντελῶς ἀπλὰ πολῖτες (citoyens), γιὰτὶ δὲν ἔχουν ἰδέα γιὰ τὸ τί ἀληθινὰ σημαίνει αὐτὸ τὸ ὄνομα, ὅπως μπορούμε νὰ δοῦμε ἀπὸ τὰ λεξικά τους. Διαφορετικά, μὲ τὸ νὰ ἰδιοποιῶνται αὐτὸ τὸ ὄνομα, θὰ ἔπρατταν τὸ ἔγκλημα τῆς ἐσχάτης προδοσίας. Ὅταν ὁ Bodin θέλησε νὰ μιλήσει γιὰ τοὺς δικούς μας πολῖτες καὶ ἀστούς [δηλ. τῆς Γενεύης], ἔπεσε πολὺ ἔξω παίρνοντας τοὺς μὲν γιὰ τοὺς δέ. Ὁ κύριος d'Alembert δὲν ξαστόχησε καί, στὸ ἄρθρο του Genève, διέκρινε σωστὰ τὶς τέσσερις κατηγορίες ἀνθρώπων (καὶ μάλιστα πέντε, ἂν λογαριάσουμε τοὺς ἀλλοδαπούς) ποὺ ὑπάρχουν στὴν πόλη μας, καὶ ἀπὸ τὶς ὁποῖες δύο μονάχα ἀποτελοῦν τὴ Δημοκρατία τῆς Γενεύης. Κανένας γάλλος συγγραφέας, ἀπ' ὅσο ξέρω, δὲν κατάλαβε τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς λέξης citoyen (Σημείωση τοῦ Rousseau).

2. Ὁ Rousseau δίνει μιὰ δική του, ἰδιαίτερη σημασία, στους ὄρους État καὶ souverain, γι' αὐτὸ καὶ χρειάζεται κάποια ἐπεξήγηση. État δὲν εἶναι τὸ κράτος ὅπως συνήθως ἐννοεῖται, ἀλλὰ τὸ σύνολο τῶν μελῶν μιᾶς πολιτείας στὴν παθητικὴ του ὑποταγὴ στους νόμους· στὴν περίπτωσι αὐτῆ, ἡ ἀπόδοσι γίνεται μὲ τὴ λέξη ἐπικράτεια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, souverain δὲν σημαίνει ἓνα πρόσωπο, ἀλλὰ τὸ ἴδιο παραπάνω σύνολο προσώπων, στὴν ἐνεργητικὴ του ἔκφρασι ὡς νομοθέτη. Αὐτὴ ἡ σημασία ἦταν σὲ χρῆσι στὴ Γενεύη· ἔτσι ὁ Rousseau γράφει στὴν ἀρχὴ τοῦ Α' βιβλίου: «Γεννήθηκα πολίτης μιᾶς ἐλεύθερης ἐπικράτειας, καὶ μέλος τοῦ κυρίαρχου. . .» (ΣτΜ).

3. Μὲ τὶς κακὲς κυβερνήσεις ἢ ἰσότητα αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ φαινομενικὴ καὶ ἀπατηλὴ· στὸ μόνο ποὺ χρησιμεύει εἶναι νὰ κρατᾷ τὸ φτωχὸ στὴν ἐνδειά του καὶ τὸν πλούσιον στὴν ἀρπαγὴ. Στὴν πραγματικότητι, οἱ νόμοι εἶναι πάντα ὠφέλιμοι γι' αὐτοὺς ποὺ κατέχουν καὶ βλαβεροὶ γι' αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν τίποτα: ἀπ' αὐτὸ ἔπεται πῶς ἡ κοινωνικὴ κατάστασι εἶναι συμφέρουσα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους μόνο στὸ βαθμὸ ποὺ ὅλοι τους ἔχουν κάτι καὶ κανεὶς τους δὲν ἔχει πάρα πολλὰ (Σημείωση τοῦ Rousseau).

4. Γιὰ νὰ εἶναι μιὰ βούλησι γενικὴ, δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι πάντα ὁμόφωνη, χρειάζεται ὅμως νὰ μετριοῦνται ὅλες οἱ ψῆφοι· καὶ ὁ παραμικρὸς ἀποκλεισμὸς ἀναιρεῖ τὴ γενικότητι (Σημείωση τοῦ Rousseau).

5. Ὁ Rousseau συσχετίζει ἐδῶ τὴ λατινικὴ λέξι rex (γαλ. roi) μὲ τὸ παράγωγὸ τῆς ρῆμα rego, regere, ποὺ σημαίνει καὶ κυβερνῶ (ΣτΜ).

6. Έτσι στη Βενετία ονομάζουν τὸ συμβούλιο «γαληνότατο ἡγεμόνα» ἀκόμα κι ὅταν δὲν παρίσταται ὁ δόγης (Σημείωση τοῦ Rousseau).

7. Ἡ χρησιμοποίηση τῶν λέξεων prince καὶ magistrat μὲ περιληπτικὴ σημασία ἀποτελεῖ καὶ πάλι ἰδιορρυθμία τοῦ Rousseau (ΣτΜ).

8. Δηλαδή τὸ γινόμενο τοῦ κυρίαρχου (souverain) ἐπὶ τὴν ἐπικράτεια (État). Ἡ μαθηματικὴ σχέση πὸ ἐκφράζει ὁ Rousseau μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἑξῆς: ἐὰν Κ εἶναι ὁ κυρίαρχος, κ ἡ κυβέρνηση καὶ Ε ἡ ἐπικράτεια, τότε $K/\kappa = \kappa/E$, ἄρα $KE = \kappa^2$ (ΣτΜ).

9. Ὁ Rousseau θέτει καὶ ἀναπτύσσει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ στὸ Κεφάλαιο II τοῦ τρίτου βιβλίου (ΣτΜ).

10. Ἀναφέρεται στὸν Montesquieu καὶ εἰδικότερα στὸ ἔργο του *De l'esprit des lois* (ΣτΜ).

11. Ὁ Παλατίνος τῆς Πολωνίας, πατέρας τοῦ βασιλιᾶ τῆς Πολωνίας, δούκας τῆς Λωραίνης (Σημείωση τοῦ Rousseau).